

Архелогиялық зерттеулерде ерте орта ғасырға қарағанда орта ғасырдың дамыған кезінде отырықшылық мәдениет өркендеп, қалалар саны көбейген.

Егер бұрын Оңтүстік қазақстанда 30 қаланың орны белгілі болса, ал кейнгі кезде зерттеулер бойынша, олардың саны 37 қалаға жеткен. Жазба деректерде алғашқы кезеңде 6 қала ғана аталса, соңғы кезде 33-ке жетті.

Қалалар саны жағынан ғана емес, көлемі, экономикалық жағынан да өсіп отырған. Оны негізінен үш топқа бөліп қарауға болады

Бірінші топқа көлемі 30 гектардан асатын қала жұрттары жатады. Ондай қалалар Испиджаб, Отырар Сауран, тағы басқалар.

Екінші топқа 10 гектардан 30 гектарға дейінгі қалалар жатады. Мұндай қалалар Бурух, Хурлуг, тағы басқалар.

. Ал үшінші топқа көлемі 10 гектарға жетпейтін қалалар - Алмалық, Лавар, Қапал, Ақтам, Арасан, тағы басқалар жатқызылған.

Мұнадай қалалар 1 және 2- топқа қарағанда өте көп кездеседі. Қалалар көлеміндерінің үлкен-кіші болуының өзі, олардың тұрғындарының санына ғана емес, ішкі құрылыс жүйелеріне, қоғамдық сауда, діни орындардың орналасуына да байланысты.

Оңтүстік Қазақстанда қалалардың топтаса орналасқан жерлері – Арыс өзенінің Сырдариядағы қосылатын тұсындағы сағалары. Арыстың орта ағысында орталығы Осбаникент қаласы болған Кенже аймағы құрылса, ал өзеннің сырдарияға құяр жерінде орталығы Отырар қаласы болған Фараб аймағы орын тепкен. Ал Шауғар аймағында Қарнақ, Шур, Шағылжан қалалары болған. Сырдың орта ағысында – Сүткент, төменгі ағысында Сығанақ, Жанкент, Асынас Жент, Баршынкент қалалары өмір сүрген.

Қалалық отырықшылық мәдениеттің тағы бір қанат жайған жері – Жетісу аймағы. Әсіресе оңтүстік-батыс Жетісудың орталығы Таразда да қала мәдениеті өркендеген. Бұл аймақта 36 қала жұрты табылды. Солтүстік-шығыс Жетісудан (орталығы – Лабан, Алматы, Талхир қалалары) 70 қала жұрты ашылған.

САРАЙШЫҚ

Сарайшық – XIII ғасырдың басында Жайық өзенінің жағалауында негізі қаланған, ортағасырдағы ірі саяси, мәдени және сауда орталығы.

Ол Шығыс пен Батысты байланыстыратын сауда жолының бойында орналасқан. XIV ғасырда Сарайшық Ақ Орда мемлекетінің, содан кейін ноғай ұлысының орталығы болған. XV ғасырдан бастап, ол қазақ хандығының өйгілі астаналарының бірі ретінде саналған. Сондай-ақ қала Алтын Орда хандары жерленген қасиетті жерге айналды. (Меңгі Темір, Жәнібек, Бердібек).

Сарайшықта өзінің әділдігімен, ақылдылығымен, ұлылығымен аты шыққан Әз Жәнібек хан 1347 – 1350 жылдары билік құрған. Сол кезеңде халық шалқыған дәурен кешітті. Бұл туралы:

*Сарайшықтың саздары,
Қаңқылдады қаздары,
Су сұрасаң бал берген,
Ноғайлының қыздары, –*

деп халық өндеткен.

Сарайшықтың құландысын қазіргі Атырау қаласынан 50 шақырым жердегі Жайықтың жағасынан көруге болады. Қазба жұмыстары кезінде қала орнынан ақша сарайы, мешіт, монша, ауқатты адамдардың сарайлары, әдемі қыш құмыралар мен тас табақтар, өшекей заттар табылған.

Отырар қаласын қазған кезде сауда орны анықталған. Оған басты дәлел, бұл аумақта жүріс-тұрыс көп болғандықтан, көшеге қыш-құмыралардың сынағы төселген. Құмыршылардың шеберханасы қаланың оңтүстік жағында, биіктеу жерге салынған. Қолөнер шеберлері шоғырланған қала көшелелері сол негізгі кәсіп атымен (Зергерлер көшесі) аталған.

Қалалар санының өсуі Шығыстың экономикалық, мәдени байланыстар жүйесіне қатысуға байланысты қалалар маңызының артқандығын көрсетеді. Екіншіден, қала маңында жартылай көшпелі мал өсірушілердің отырықшылана бастауы қала санының өсуіне әсер тигізген.

Қала құрылысындағы өзгерістер. Қалаларға жүргізілген

археологиялық

Зерттеу жұмыстары

олардың ішкі құрылыс жүйелерінен толық мағлұмат береді.

Дамыған ортағасырлық қалалар Отырар, Тараз, Талғар, Баба-Ата, Құйрықтөбеге кең көлемде жүргізілген қазаба жұмыстары, бұл қалалардың қоғамдық құрылыс орындары жобаларының қанадай дәрежеде болғандығын көрсетті.

Көшелер онын екі жағына салынған үйлер, шаруаға қажетті бөлмелер, олардан аулақтау жерге шеберханалар аршылған.

Шеберханалар – қыш-құмыралардың махалласы тұрғын үйлерден алыстау салынатын болған.

Жазба және археологиялық деректерді салыстырғанда, ертедегі орта ғасырдағы қыш құмырашылар махалласына қарағанда дамыған орта ғасырдағы құмырашылар шеберханалары екі-екі жарым есе ұлғайған